

Jorma Räsänen

Vanhoista asiakirjoista ja asiakirjakielestä.

Yleistä.

Jos halutaan lyhyesti ja summittaisesti määritellä, mitä asiakirjalla tarkoitetaan, voitaneen sanoa, että asiakirja on paperi, joka sisältää jonkun tärkeän asian.

Tarkemmin määriteltynä havaitaan, että asiakirja on viranomaisen tai yksityisen henkilön antama kirjoitus, joka sisältää viranomaisen päätöksen, määräyksen, ilmoituksen tai muun toimenpiteen taikka yksityisen henkilön tahdonilmaisun, jolla on oikeudellista merkitystä.

Asiakirjoja käyttävät tutkimuksissaan historian tutkijat ja sukututkijat ja tällöin moni sellainenkin asiakirja, joka sisällöltään on vaatimattomampaa luokkaa kuin edellä on sanottu, saattaa olla löytäjälleen hyvinkin suurimerkityksinen.

Viranomaisen laatimat asiakirjat ovat julkisia asiakirjoja ja niistä ovat mm tuomiokirjat, hallinnollisten viranomaisten antamat määräkirjat ja päätökset, henkikirjat, kirkonkirjat, maarekisteri, tonttirekisteri sekä muut julkiset rekisterit ja luettelot.

Yksityisen henkilön laatimat asiakirjat ovat yksityisiä asiakirjoja ja niistä voidaan mainita esimerkkeinä kauppa- ja testamentti, vekseli, velkakirja, kirjanpito- ja kaikki sellaiset asiakirjat, jotka sisältävät yksityisten henkilöiden keskeisiä sopimuksia tai heidän yksityisiä tahdonilmaisujaan.

Asiakirjat voivat olla ns todistusasiakirjoja (urkunder) ja niistä useimmat talletetut asiakirjat ovatkin. Ne on laadittu tiettyllä tavalla ja ovat oikeaksi todistetut ja ilmaisevat, että jokin oikeustoimi on suoritettu.

Joitakin asiakirjoja kutsutaan kirjeiksi ja ne ovat vapaa-
muotoisia ja useimmiten henkilökohtaisia. Esim. Kustaa Vaasa
kirjoitti usein kirjeitä Suomessa oleville voutteille tai aate-
lisille.

Asiakirjaa kutsutaan dispositiiviseksi, jos sillä voitiin
suorittaa itse oikeustoimi. Siinä on mainittuna asiakirjan
asettaja, vastaanottaja ja tarkoitettu oikeustoimi.

Sukututkija joutuu käyttämään enimmäkseen vain 1800- ja
1700-luvun asiakirjoja ja harvemmin 1600-luvulta olevaa aineis-
toa. Erkoisesti keskiajan asiakirjoja tutkittaessa on muistet-
tava, että asiakirjat saattavat olla väärin kirjoitettuja tai
väärennettyjä omana aikanaan ja siksi ns lähdekritiikki on
erikoisen tarkasti otettava huomioon.

Vanhimmat asiakirjat ovat latinankielisiä, ruotsinkieliset
asiakirjat alkavat esiintyä 1300-luvulta lähtien. Suomesta löy-
tyy kyllä saksan- ja venäjänkielisiäkin asiakirjoja.

Asiakirjoja laaditaan nykyään paljon, niin runsaasti, että
kaikkia ei voida arkistoida. Menneinä vuosisatoina oli laadi-
tujen asiakirjojen lukumäärä huomattavasti vähäisempi ja sen
vuoksi ne onkin voitu arkistoida sikäli kuin eivät sotien, tu-
lipalojen tai muiden onnettomuuksien vuoksi ole joutuneet huk-
kaan.

Vanhoja asiakirjoja käyttävät työssään historiantutkijat ja
sukututkijat. On kuitenkin tehtävä selvä ero näiden ryhmien välil-
lä. Historiantutkija on ikäänkuin tutkimustyön ammattilainen,
oppinut ja kokenut. Sukututkija edustaa paremmin itseoppinutta
amatööriä ja harrastajaa.

Ero näkyy myös käytetyn aineiston laadussa ja laajuudessa.
Historiantutkijan on käytettävä esim. seuraavan laajuista ai-
neiston

- voutintilit
- eräluettelot
- SAY
- siviilityn pöytäkirjat
- rahvaan valitukset

- laskennintilit
 - maakirja
 - laskennintilien pääkirja
 - " tositteet
 - henkikirja
 - tuomiokirjat
 - ruodutusluettelot ja rullat
 - tuomiokapitulien arkistot
 - kirkon arkistot
 - pitäjänkokousten pöytäkirjat
 - maanmittausasiakirjat
 - senaatin arkisto
 - valtioneuvoston arkisto
 - valtiopäivien arkisto
 - kunnalliset arkistot
 - yksityiset arkistot
 - puolueiden arkistot
- jne

Sukututkija sen sijaan pitäytyy lähinnä kirkon arkistosta saataviin tietoihin ja vain joissain yksityistapauksissa käyttää muita historian lähteitä. Kun tämä esitys pysyttelee sukututkijaa koskevista asioista, voidaan vanhoista asiakirjoista tässä suhteessa mainita

- kirkon asiakirjat
- pitäjänkokousten pöytäkirjat
- perunkirjat
- isojaon asiakirjat
- voudintilit
- laskennintilit

Kielilainsäädäntö

Ruotsin vallan aikana Suomen virallisena kielenä oli ruotsi. Suomalaisten kielelliset tarpeet otettiin kuitenkin usein huomioon hallinnossa, kitkollisessa toiminnassa, opetus-, oikeus- ja sotalaitoksessa.

Suomen jouduttua Venäjän keisarikunnan yhteyteen tila jatkui aluksi samanlaisena. V 1851 annettu asetus vihdoin määräsi, että suomalaissuudulle virkamieheksi pyrkivän tuli v:n 1856 alusta lukien osoittaa taitavansa suullisesti käyttää suomen kieltä.

V 1858 annettiin ensimmäiset määräykset suomen kielen kirjallisuudesta käyttämisestä siten, että kirkon- ja pitäjänkokousten pöytäkirjat niissä seurakunnissa, joissa julkinen jumalanpalvelus pidettiin suomen kielellä, oli samalla kielellä kirjoitettava ja annettava niitä tarvitseville.

V 1863 keisari antoi kieliasetuksen, ns kielimanifestin, joka tosin pysytti ruotsin kielen edelleen maan virallisena kielenä, mutta julisti suomen kielen sen kanssa yhtä oikeutetuksi sellaisissa asioissa, jotka välittömästi koskivat maan nimenomaan suomalaista väestöä. Suomenkielisiä asiakirjoja oli otettava vastaan kaikissa Suomen tuomioistuimissa ja virastoissa. Viimeistään vuoden 1883 lopulla oli sitä paitsi samojen edellytysten mukaan viranomaisten toimituskirjatkin annettava suomen kielellä.

V 1883 annettiin asetus ruotsin ja suomen kielen käyttämisestä erinäisissä tuomioistuimissa ja virastoissa. Asetuksessa, joka ei enää nimenomaan selittänyt ruotsia maan viralliseksi kieleksi, ilmeni ensi kerran virka-alueen kielen periaate eräin poikkeuksin. Sen mukaan alioikeuden, maistraatin ja järjestysoikeuden sekä niiden virkamiesten toimituskirjat oli annettava sillä kielellä, jolla pöytäkirja paikkakunnan kunnallisissa keskusteluissa tehtiin. Asetus jätti koskettelematta ylempien viranomaisten toimituskirjakielen sekä viranomaisten sisäisen virka-kielen, joiksi edelleen jäi ruotsi. V 1886 julkaistun keisarin

Käsikirjeen mukaan virenomaisten sallittiin sisäisenä virkakielenään käyttää sekä ruotsin että suomen kieltä. V 1902 annetulla asetuksella vihdoin meän molennille kielille järjestettiin samanveroinen asema. Tämä asetus oli voimassa Suomen hallitusmuodon säätämiseen asti.

Kirjoitus ja aakkoset.

Kirjoitustyylejä ja kirjaimistoja on ja on ollut monenlaisia. Esimerkin vuoksi mainitaan joitakin tunnettuja niitä erikoisemmin selittelemättä:

Seemiläinen kirjoitus

kanaanilainen kirjain

heprealainen kirjain

Kreikkalainen kirjaimisto

muinainen muoto

nykyinen muoto

Venäläinen kirjaimisto

Muinaisitealliset muodot

Hieroglyyfikirjoitus

Riimukirjoitus

Sokeain kirjoitus

Morsen aakkoset

Eräät signaalijärjestelmät.

Nykyiset muodot

fraktuura

antiikva

Se tyyli, joka hallitsee käsikirjoitusaineistoa 1600-luvulla ja 1700-luvulla sen alkupuoliskolla on nk saksalainen tyyli. Sitä kutsutaan myöhäisgoottilaiseksi tyyliksi ja se tulee keskiajan goottilaisesta tyylistä, joka puolestaan on klassisen eli roomalaisen kursiivityylin alalaji. Keskiajan viimeisinä vuosisatoina vaativat italialaiset humanistit paluuta vanhaan roomalaiseen tyyliin. He kehittivät oman tyylin, jota kutsuttiin humanistityyliksi tai latinalaiseksi tyyliksi ja jota ruvettiin pohjoismaissa käyttämään yhdessä saksalaisen tyylin kanssa.

Saksalainen tyyli on ollut käytössä Saksan pikkuvaltioissa ja pohjoismaissa. 1600-luvulla ja 1700-luvulla tapaa usein näitä molempia kirjoitustapoja, saksalaista ja latinalaista, jopa

samoissa kirjoituksissa. Latinalaista tyyliä käytettiin tavallisimmin nimiä ja ajanmäärityksiä (päivämääriä) kirjoitettaessa ja ne on helppo lukea; se tuli vallitsevaksi 1800-luvun alkupuolelta lähtien ja on sama tyyli kuin nykyinen kirjoitustapamme.

Saksalaisen kirjoituksen määritelmäksi toteaa Iso Tietosanakirja

se on myöhäisgoottilaisesta kursivikirjoituksesta kehittynyt, saksankielisissä maissa käytetty kirjoitustyyli, jonka jyrkkäkulmaiset kirjainmuodot poikkeavat suuresti roomanisissa maissa ja Pohjois-Euroopassa käytetystä kirjoituksesta. - Kouluopetuksessa saksalainen kirjoitus korvattiin 1941 yleisellä eurooppalaisella kirjoitustyyllillä.

Tämä siis 1900-luvun saksalaisen kirjoituksen määritelmä. Alkuperäisempi eli myöhäisgoottilainen kirjoitus on ollut meidän historiamme lähteistön kielenä ja oli siis vallitsevana 1600- ja 1700-luvuilla. Goottilaisesta kielestä on periytynyt joitakin lyhennyksiä, jotka esiintyvät myöhemminkin. Merkki, jota käytetään lyhennettäessä ETH ja ET m:n ja th:n yhteydessä (^meth ja thet). Tavallinen lyhenne on sanan keskimmäisen osan poisjättäminen ja tätä esiintyy monissa sanoissa. Tällöin kirjoitetaan sanan viimeinen kirjain rivin yläpuolelle esim. ben^d = benämnd bem^{te} = bemälte. Lopuksi käytetään myös nasaaliviivaa sanan yläpuolella osoittamaan poisjätettyä m tai n kirjainta esim.

sō = som

mā = man

hemā = hemman

1600-luvulla ja 1700-luvulla saksalainen tyyli kehittyi. Luonteenomaista on silmukka, jota käytetään monissa kirjaimissa ja joka tarkoittaa, että muodostetaan silmukka itse kirjainvartalon ja kirjaimen viimeisen pystyviivan kanssa.

Yleisimmin silmukka esiintyy kirjaimissa a, g, q, r, w ja y.

Jotkut kirjaimet varustettiin usein tarkkeilla niiden erot-
tamiseksi muista saman näköisistä kirjaimista. Kirjaimet
u, v ja w on tavallisesti varustettu tuollaisella diakriitti-
sella merkillä erottamaan niitä muista saman näköisistä kir-
jaimista. $\ddot{u}$ $\ddot{w}$ $\ddot{v}$.

Y-kirjaimen varsi taipuu yleensä vasemmalle ja sen yläpuolel-
la on kaksi pistettä $\ddot{y}$. Jos tällaisen kirjainyhdistelmän
varsi on melkein suora se ei ole y vaan ij $\ddot{y}$.

1500-luvulla on n kirjaimen yläpuolella käytetty tarketta

Vanhaa asiakirjaa

selvitettäessä tai suomennottaessa on muistettava monia seikkoja, jotka helpottavat asiaa:

1. Jokaisella henkilöllä oli oma ominainen käsialansa, niin-
kuin nykyajan ihmiselläkin. Kuten useammin seuraa esim. sa-
man seurakunnan asiakirjoja, sitä helpommin havaitsee, mitä
kirkkoherra on eri merkeilläään tarkoittanut. Usein sitten
kirkkoherran vaihtuminen näkyy myös käsialassa.
2. On tärkeätä lukea asiakirja ainakin kertaalleen läpi ennen
suomentamiseen ryhtymistä ja havaita, onko kirjoitus selvää
vai epäselvää, tuttua vai vierasta, kirjaimet leveitä vai
kapeita, korkeita vai matalia.
3. Jos voidaan tai osataan, on hyvä jo alussa todeta, mistä vuo-
sisadasta on kysymys. Kullakin vuosisadalla näyttää olleen
jotenkin tyypillinen tapansa kirjoittaa kirjaimia.
4. Ensi lukemisella jo havaitaan asiakirjasta ns. standardiseno-
ja. Kokonaisselvittely helpottuu, kun näin voidaan tehdä.
Perunkirjassa on sanat "upprättades" tai "boupoteckning".
Syntyneiden luettelossa on sanat "christnades", "faddrar",
"testes" tai "vittnen."
Vihittyjen luettelossa "lysning" "copulera sig" tai "vigdes."
Testamentissa löytyy sanat "mitt sund förstånd" tai "ef fri
vilja."
5. Asiakirjassa on varmasti joku sana, joka on ennestään tuttu.
Sellaiset sanat on syytä merkitä heti muistiin.
6. Jos tuntee henkilön käyttämän kirjoitustyylin, voi myös to-
deta kirjainten kirjoittamistavan. S ja d ovat useimmiten
selvästi erotettavia, kirjaimia t, e ja c kirjoitetaan usein
yhti epäselvästi, jolloin niiden erottaminen ilmenee vain it-
se sanan merkityksestä.

Kirjallisuutta:

Erkki Markkanen, Toivo Nygård, Heikki Rantatupa:

" Opas Suomen historian lähteistöön."

Bengt Hildebrand: " Handbok i släkt- och personforskning."

Alf Åberg: " Läsning av gamla handstilar."

Seppo Sampio: " Opi tutkimaan sukusi."

Seppo Sampio: " Sukututkimuksen opas."

Börje Furtenbach: " Släktforskning för alla."

Henrik Anderö: " Läsobok för släktforskare."

Sirkka Karskela: " Sukututkijan tietokirja."